

Університетська освіта: спроба філософсько-педагогічної рефлексії

Аналізується ідея університету як найдавнішого і найголовнішого вищого навчального закладу, характерними рисами якого є поєднання науки і освіти, академічних свобод, розвитку культури, утвердження гуманітарних пріоритетів і міжнародної співпраці.

Ключові слова: освіта, особистість, університет, гуманістичні цінності, толерантність, академічні свободи.

Проблема університетської освіти утвердилась як центральна проблема філософського-педагогічного дискурсу практично відразу ж з появою університетів як особливих науково-освітніх і культурно-просвітницьких закладів. «До університетська» освіта і наука концентрувалась в основному при монастирях, інших церковних закладах. Щоправда, за античних часів існувала Академія великого Платона (близько 387р. до н.е.), пізніше з'явилась низка Братських шкіл, заснованих переважно релігійно-національними об'єднаннями, які боролись проти католицької церкви, деякі інші освітні установи. Поява університету відкрила нову сторінку в інтелектуальному житті людини і суспільстві. Університет постав як установа, де концентруються наука і знання, здобувають істину й передають її іншим, де знаходить собі пристанищем культура і творчість гуманістичного, вільнодумного штибу. Що ж таке університет і які особливості вирізняють його серед закладів подібного типу? Яке місце в освіті займають університети? Чи змінювалось воно в ході історичного розвитку? Яка доля очікує університети у XXI столітті? Зупинимось на розгляді цих питань, насамперед, через аналіз відповідної літератури, де ці та низка інших питань якщо й не отримали вичерпної відповіді, але розглядались у якості предмету теоретичного аналізу.

Головним наріжним каменем сучасних дискусій постає ідея університету, її наявність та місце в академічному і суспільному (громадянському) дискурсі. Університет вже більше двох століть є темою постійних роздумів і палких дискусій. Це пояснюється, зокрема, тим, що з університетом так чи інакше пов'язано життя всієї інтелектуальної еліти сучасних суспільств. Саме університет служить місцем, де вона утворюється і виховується, він же є і тим місцем, з яким пов'язане подальше життя тих людей, які здійснюють найбільш помітний вплив на духовний ландшафт сучасності.

Щодо ідеї університету, вона охоплює понад пів тисячоліття, починаючись з моменту зародження в Італії XII – XIII століть перших університетів і сягаючи кінця XVII – початку XIX ст. Власне, на початкових етапах своєї історії термін *universitas* вживався для позначення корпорації вчителів та учнів, що складалася в межах вищої школи (*studium*) з

універсальною програмою навчання. Згодом уже самі школи такого типу почали називати університетами. І відтоді в енциклопедичних словниках університетом називають «найстаріший і головний тип європейського вищого навчального закладу»[1,с.111]. Тому університет за визначенням повинен прищеплювати людині здатність до універсального осмислення світу, до самостійного навчання і самовдосконалення протягом усього життя. Також, що дуже важливо, саме філософія, завдяки своєрідній природі цього типу духовного освоєння світу, відіграє визначальну роль у реалізації ідеї університету в тому вигляді, в якому ідея ця утвердилася в європейській культурі.

В ХХІ сторіччі найпотужнішою рушійною силою розвитку і нарощування конкурентоспроможності країн на міжнародних ринках стає виробництво знань, нагромадження та їх практичне використання. Успішність вибору та реалізації інноваційної стратегії держав у значній мірі визначається роллю вищої освіти в побудові наукоємних систем, суспільним визнанням ідеї університету, його зв'язком з оновленням технологій здобуття знань. Ідея університету сьогодні пов'язана з розвитком особистості, механістична парадигма змінюється на гуманістичну. Середньовічні університети плекали знання заради освіченості, університети Нової доби підносили знання як засіб отримання нових знань, розвитку людського розуму, пріоритети сучасного університету – особистість.

Представники різних галузей наукового знання дійшли висновку, що у ХХІ столітті в освіті сучасної людини увага повинна акцентуватися на гуманізації. Але у вітчизняній ідеї університету, не зважаючи на усі зусилля, спрямовані на гуманізацію освіти, до цього часу спостерігаємо зорієнтованість на сциєнтично-практичну парадигму, яка існує з доби Просвітництва. Та сама проблема гуманізації освіти часто-густо зводиться в основному до критичних випадів у бік сциєнтично-технократичного напрямку та звинувачення його у загостренні проблем людства. Процеси гуманізації освіти, набуваючи ознак антисциєнтичного характеру, на практиці звелися до формалізму до зменшення годин, що відводяться на викладання дисциплін природничого і технічного циклу, або, навпаки, на збільшення годин навчання суспільних дисциплін[2,с.3] Але треба враховувати, що традиційно, з часу свого виникнення, університет пов'язував свою долю з універсальним розумом. Спочатку цей розум виступав у формі; теологічного або філософського, потім – наукового розуму. У міру того, як в культурі мінялося місце тієї або іншої форми розуму, університет міняв свою ідею. Сьогодні, коли наші уявлення про універсальний розум зазнають значні трансформації, вимагає свого переосмислення і ідея університету.

Безумовно, ідея університету та проблеми його розвитку завжди знаходились під пильною увагою дослідників, як вітчизняних, так і закордонних. Важливе значення для всебічного дослідження історії університетської освіти мають праці, в яких висвітлюються теоретико-методологічні аспекти розвитку вищої освіти в Україні. У ґрунтовних дослідженнях В.Андрущенка, В.Кременя, Л.Коваль, В.Лугового, В.Лутая, В.Сагарди, розкрито сутність та важливі структурні елементи університетської освіти, стратегічні напрями її модернізації на сучасному етапі[3,с.4]. Останніми роками видано декілька вагомих наукових праць, що розкривають історичні та соціальні аспекти розвитку університету та висвітлюють дискусії з приводу принципів його існування у сучасному суспільстві, його місці та історичної ролі. Серед таких робіт треба відзначити антологію М.Зубрицької[4], у якій зведено тексти відомих світових

філософів з приводу ідеї університету; монографію О.Мещанінова, яка містить ґрунтовний аналіз сучасного стану університету в Україні та перспективи різних форм його розвитку[5]; монографію дніпропетровських дослідників М.Полякова і С.Савчука[6], де визначаються проблеми сучасного університету. Наприклад Ідея Університету Ярослава Пелікана – це книга, що підсумовує розвиток університету як центрального культурного інституту за вісім сторіч. У розрізненні минулого і сучасного стану культурного життя «верховного інтелекту», Пелікан визначає відповідальність університету за справу освіти, дослідження, наукову комунікацію, громадянське виховання та суспільний розвиток. Водночас автор розглядає те, як переживає науково-освітня справа спокуси політикою, релігією та ринком[7].

Зокрема всі дослідники звертають увагу на втрату сучасним університетом власної ідеї за рахунок невиправданого збільшення навчальних закладів, які отримали назву університет. Це призводить до втрати ідеї університету, бо такі навчальні заклади здатні готувати вузькопрофільних фахівців, які користуються попитом на ринку праці. Університет відрізняється рівнем сукупності таких факторів, як якість діяльності, висока репутація, опанування багатьох галузей знання, вагома дослідницька діяльність. Проблема множення кількості університетів та втрату ідеї університету за рахунок якості, універсальності та науковості висвітлена також у роботах В.Бакірова[8]. Спираючись на згадані доробки та аналізуючи літературу можна дійти висновку, що серед найголовніших постулатів ідеї університету особливе місце посідають такі:

По-перше, університети є охоронцями національної культури. Ця ідея дещо втрачає сенс у глобалізованому світі для тих, хто намагається позбутися особливої значимості національної ідентичності. Але для того, щоб щось втрачати, необхідно його спочатку здобути. Що ж до ряду народів, які реально діють у сучасному світі (до їх числа належить і Україна), проблема розвитку національної ідентичності лишається актуальною і понині[9,с.112].

По-друге, університети є осередками міжкультурного діалогу. Проблема національної ідентичності, втративши значення, яке вона мала в європейській культурі XVIII – XIX ст., на сьогодні не зникла взагалі. Вступаючи у транснаціональне спілкування, народи одержують можливість максимально розвинути й збагатити свою культуру й культуру людства, єдність якої не в одноманітності, а в спілкуванні унікальностей.

По-третє, властива вихованцям університету здатність до самостійного навчання протягом всього життя, творчий, критичний розум у наш швидкоплинний вік стає обов'язковою передумовою успішної діяльності не лише універсального інтелектуала, а й професійного технолога-виконавця.

Марта Богачевська-Хом'як каже, що універсальної формули успішності університету не існує. Можна, однак, визначити складники, що спрацювують, «принаймні подекуди і для декого», – як у Сполучених Штатах, так і країнах Європи, що дбають про своє майбутнє. Це свобода наукового пошуку і слова, охочі та цілеспрямовані студенти, чесна й ефективна адміністрація, прозорі фінанси, відкритість до світу[10].

Отже, можна передбачити, що в основі зародження і розвитку університету лежать певні світоглядні, перш за все, ціннісно-нормативні уявлення і потреби реальних умов буття, прагнення якось вирватися за вузькі рамки цих умов і свого часу, розширити і змінити їх. При цьому сама потреба в освіті з'явилася прямим наслідком виділення людини з суто природного стану у напрямі до його соціалізації, дотримання тим або

іншим соціальним нормам і зразкам поведінки. Вона стає основою становлення і розвитку цивільного суспільства, що формується в результаті перетворень родових природних зв'язків в зв'язки соціальні. А оскільки це суспільство постійно розвивається, змінюються його засадничі цінності, сенси існування, цілі діяльності і перспективи розвитку, норми взаємодії і поведінки, то університету нічого не залишається робити, як відповідати на виклики часу[11,с.23].

Таким чином, в основі університету лежить ідея – певні принципи діяльності і розвитку. Університетська будівля стоїть на декількох стовпах, що несуть все навантаження і що забезпечують життєстійкість. Саме ці принципи, надають університету життєву силу, яка дозволила йому існувати вже більше восьми століть.

Як свідчать дослідники, у підґрунті такої глобальної ідеї університету лежать три принципи: свобода, універсальність і моральність[12,с.3]. Центральне місце належить принципу свободи. Свобода – перша стаття університетської конституції – пронизує університетську структуру. Вона знаходить своє втілення у всіх сутнісних характеристиках для університету стосунках.

Університет, як і будь-яка організована структура, характеризується наявністю стосунків ієрархічного підпорядкування. Проте існує принципова первинність свободи по відношенню до елементів ієрархічного управління. Принцип свободи в університетському управлінні виражається в його автономності і самоврядності. Університет за своєю природою демократичний: він повинен управлятися зсередини і знизу. Громадянами університету є його студенти і викладачі. Їх воля легітимізує само існування університетської організації повноваження його владних органів і осіб. Принцип свободи виражається в широкій демократичності організаційної структури і автономії від зовнішнього тиску. Особливе місце займає студентська самоврядність. Свобода передбачає наявність суб'єктів, здатних перейти на себе відповідальність. Третя іпостась університетської свободи – свобода творчості – передбачає масу практичних заходів, що наповнюють її реальним змістом[13].

Принцип універсальності здається очевидним. Сама характеристика універсальності університету являє собою, по суті, тавтологію. Здійснення принципу універсальності не може бути забезпечене простим розширенням «номенклатури» курсів, що викладаються, наявних факультетів і спеціальностей. Завданням університету є надання можливості для створення з себе в першу чергу інтелектуальних людей з широким кругозором і гуманістичною освітою.

Ідея університету буде нічим без третього свого стовпа, моральності. Університету належить провідна роль в суспільстві. В цілому негативні аспекти суспільного розвитку неминуче виявляються у стінах університету. Відродження, реформи починаються теж тут. Осмислення що відбувається, формулювання проблем, пошук дороги їх подолання є однією з завдань університету. Університет першим повинен проводити відповідні зміни у самому собі з метою виховання нового покоління і реформи суспільства в цілому. Не лише стан суспільства впливає на університет як його частину, але і стан моральності внутрішнього університетського життя багато в чому визначає хід суспільних процесів. Ці принципи взаємозв'язані, їх практичне здійснення неможливе у відриві один від одного.

Сенс змін полягає в тому, що необхідно перейти від наукової компетентності університету минулого до сучасного типу освіти. Тут перевизначення функції знання може виступати як умова зміни стосун-

ків в університетському співтоваристві. Освітня функція університету є такою, що веде в рейтингу функцій, які визначають перспективу розвитку університету. Сьогодні освітня функція університету реалізується в рамках головним чином однієї функції знання – знання-істини. Проте, знання може виступати в декількох функціях: знання як спосіб комунікації (стиль спілкування); знання як істина (співвідношення істини і не-істини); знання як спосіб розуміння (зробити кордон свого і чужого прозорою, виходячи за межі свого досвіду); знання як інструмент або знання для-кого-чого (спосіб «накачування» мозків); знання як спосіб символічної влади (спосіб інтерпретації як основа взаємодії, створення сенсу); знання як спосіб до-самовизначення (знання, яке здатне зробити значимий вплив на мою власну поведінку, – своє знання, спосіб само-реалізації, основа інтелектуальної автономії, сфера особистого досвіду); знання як визначення свого і чужого, як спосіб уміти мислити інакше; знання як статус, як основа соціальної стратифікації; знання – бриколер (неважливо що, але добре працює і дає результат)[14,с.91].

Залежно від того, який тип знання домінує в університеті, такий університет ми і отримуємо.

У наших сьогоднішніх уявленнях університет – дуже складна структура. У літературі сьогодні можна зустріти декілька характеристик ідеї університету, М.Гусаковський називає чотири, що найчастіше зустрічаються[15,с.8]. По-перше, університет – це складний соціальний інститут, певним чином легітимізований, тобто він влаштував свої стосунки з державою на формальній основі, на основі закону і виконує певні покладені на нього функції, головне – функцію трансляції наукового знання і підготовки кадрів вищої кваліфікації. По-друге, це організація, автономне, суверенне співтовариство викладачів і студентів зі своєю культурою, своїми правилами гри, які в цілому вони вільно або мимовільно встановлюють, одна з основних функцій якого легітимація певного типу знання, а також відповідного типу соціальної активності, що заслуговує загальної довіри і визнання. По-третє, університет – це освітній комплекс, який включає як основні традиційні види діяльності: навчальну, наукову і проектно-технологічну. Студенти не лише вчать, засвоюють певні знання, але й беруть участь у виробництві нового знання – складанні проектів, майбутніх і справжніх наукових напрямів, промислових технологій, соціальних і культурних ініціатив тощо. Нарешті, університет – соціокультурний феномен, який має складну структуру та давню історію, традиції та ідею.

Список використаних джерел

1. Горський В. Ідея університету в Києво-Могилянській редакції / В.Горський // Часопис «Дух і літера». – К.: Дух і літера, 2006. – № 15-16. – 534с.
2. Сухова Н.М. Становлення методологічних засад філософії освіти як пріоритетної галузі гуманітарного знання: Автореф. дис...канд. філос. наук 09.00.03 / Н.М.Сухова. – Акад. пед. наук Укр., Ін-т вищ. освіти. – К. – 2001. – 20с. – С.3.
3. Курило Л. Ф. Проблеми вітчизняної університетської педагогічної освіти в ХІХ – на початку ХХ століття: Автореф. Дис... канд. пед. наук: 13.00.01 / Л.Ф.Курило. – Луганський нац. пед. ун-т ім. Т.Шевченка. – Луганськ, 2007. – С. 4.
4. Ідея Університету: Антологія. / Під заг. ред. М.Зубрицької. – Львів: Літопис, 2002. – 304с.

5. Мещанинов О.П. Сучасні моделі розвитку університетської освіти в Україні: Монографія / О.П.Мещанинов. – Миколаїв: Вид-во МДГУ ім. Петра Могили, 2005. – 460с
6. Поляков М.В. Класичний університет: еволюція, сучасний стан, перспективи: Монографія / М.В.Поляков, В.С.Савчук. – Київ: Генеза, 2004. – 416с.
7. Пелікан Я. Ідея університету. Переосмислення / Я.Пелікан. – Київ: Дух і літера, 2008. – 355с.
8. Бакиров В.С. Університети в пошуках нової стратегії / В.С.Бакиров // Universitates (Університети). – 2003. – №1. – С. 3-7.; Єрмілова Л. Оздоровити систему: Кілька лекцій від ректора В.Бакірова / З інтерв'ю Бакірова В.С. газ. «День» // День. – 2005. – № 6. – 18 січн.
9. Горський В. Ідея університету в Києво-Могилянській редакції / В.Горський // Часопис «Дух і літера». – К.: Дух і літера, 2006. – № 15-16. – С.112.
10. Квіт С. Призначення університету і клітка для тигра / С.Квіт // [Електронний ресурс] Дзеркакло тижня. – 2006. – № 3 (582). – 28 січ. – 3 лют. – Режим доступу: <http://www.dt.ua/3000/3050/52418/>
11. Левко А.И. Классический и современный университет: проблема ценностей / А.И.Левко // Университетское образование: от эффективного преподавания к эффективному учению: Матер. III науч.-практ. конф. 29-30 апр. 2002г. / Под ред. М.А.Гусаковского, А.А.Полонникова. – Минск: БГУ, Центр проблем развития образования, 2002. – С.23.
12. Идея университета: свобода, универсальность, моральность // Культурный слой. Исследования по истории европейской культуры. Сб. науч. трудов / КРМОО «Центр «Молодежь за свободу слова». – Калининград, 2000. – С.3.
13. Идея университета: свобода, универсальность, моральность // Культурный слой. Исследования по истории европейской культуры. Сб. науч. трудов / КРМОО «Центр «Молодежь за свободу слова». Калининград, 2000. – С.4.
14. Ященко Л.А. Университет как социальный институт / Л.А.Ященко // Образование в современной культуре: Альманах. – Сер. Университет в перспективе развития. Минск: ПроPILEI, 2001. – С.91.
15. Гусаковский М.А. Университет как центр культуропорождающего образования / М. А. Гусаковский // Образование в современной культуре: Альманах. – Сер. Университет в перспективе развития. Минск: ПроPILEI, 2001. – С.8.

Жижко Т.А. Университетское образование: попытка философско-педагогической рефлексии

Анализируется идея университета как наиболее давнего и главного высшего учебного заведения, характерные черты которого – объединение науки и образования, академических свобод, развитие культуры, утверждение гуманитарных приоритетов и международного сотрудничества.

Ключевые слова: образование, личность, университет, гуманистические ценности, толерантность, академические свободы.

Zhyzhko, T.A. University education: an attempt of philosophical and pedagogical reflection

Analyses of the idea of a university as the most ancient and most important educational institution characterized with combination of sciences and education, academic freedoms, development of culture, establishment of humanitarian priorities and international cooperation.

Key words: education, a personality, a university, humanistic values, tolerance, academic freedoms.